

УКД 341.9

Матвєєва Анастасія Володимирівна

*кандидатка юридичних наук,
старша наукова співробітниця кафедри цивільного судочинства, арбітражу
та міжнародного приватного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Matvieieva Anastasiia

*PhD in Law,
Senior Researcher at the Department of Civil Procedure,
Arbitration and Private International Law
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-6276-6912*

Гриб Вікторія Олександрівна

*студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Hryb Viktoriia

*Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University*

Жарко Софія Вікторівна

*студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Zharko Sofiia

*Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University*

Кеда Олена Юріївна

*студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Keda Olena

*Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-5-9953

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ У ПОРІВНЯННІ ІЗ МІЖНАРОДНОЮ СУДОВОЮ ПРАКТИКОЮ ЄСПЛ

LEGAL REGIME OF PROPERTY RIGHTS UNDER MARTIAL LAW IN COMPARISON WITH INTERNATIONAL CASE LAW OF THE ECHR

Анотація. Вступ. Право власності характеризується тривалим розвитком від його визнання в міжнародному праві, спочатку в національному законодавстві держави, а потім в міжнародному праві в якості одного з основних прав людини, до інститутів міжнародного права в галузі прав людини, які забезпечують адекватний захист. Будучи основою функціонування сучасного суспільного суспільства, інститут власності займає особливе місце в суспільному житті держави, в тому числі і в Україні.

Серед перших багатосторонніх міжнародних договорів про захист майнових прав певної категорії осіб слід згадати Гаазькі Конвенції 1899 і 1907 років, які підтвердили принцип недоторканності приватної власності при веденні військових

дій, що сформувався як звичайна норма міжнародного права. Захист майнових прав під час військових дій отримав подальший розвиток відповідно до положень Женевської конвенції про захист жертв війни 1949 року.

Найбільш детальний захист прав власності передбачений у регіональних документах, таких як Протокол 1950 року до Європейської конвенції Про захист прав людини та основних свобод (ЄКПЛ)¹, американська Конвенція про права людини 1969 року та Африканська хартія прав людини 1981 року. В даний час загальновізнано, що Протокол 1 до ЄКПЛ являє собою найбільш ефективну модель захисту прав людини на регіональному (європейському) рівні серед інших міжнародних договорів.

Актуальність даного питання також передбачена статтею 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ у контексті захисту порушених майнових прав, спричинених збільшенням кількості звернень громадян України до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). На даний час надходить значна кількість скарг до ЄСПЛ від громадян та юридичних осіб України, фактично, членство України на тимчасово окупованих територіях та активно ворожі Раді Європи окремі регіони України потребують подальшого внутрішнього впровадження в практику національних законів та норм міжнародних договорів, спрямованих на захист власності права, в деталях описуючи організаційні, правові, інституційні та інші заходи, пов'язані з такою реалізацією. Дослідження О.

В результаті, в міжнародно-правовому контексті питання захисту прав власності спочатку розглядалося тільки щодо іноземців-фізичних і юридичних осіб, оскільки регулювання відносин держава-громадянин з гарантування захисту прав власності входило у внутрішню компетенцію держави. З розвитком міжнародної торгівлі збільшується рух людей, капіталу, послуг, товарів (майна) і суміжних прав, що вимагає регулювання захисту прав власності на міжнародному рівні.

Мета. Метою даного дослідження є проведення всебічного юридичного дослідження міжнародно-правових норм про захист прав власності в контексті практики Європейського суду з прав людини. Вдосконалення правової та правозастосовчої практики України з урахуванням універсальних та європейських міжнародно-правових стандартів захисту прав власності.

Результати. У результаті дослідження правового режиму права власності в умовах воєнного стану в Україні у порівнянні з міжнародною судовою практикою ЄСПЛ можна дійти висновку, що чинне українське законодавство в цій сфері потребує вдосконалення з урахуванням стандартів ЄСПЛ та міжнародного гуманітарного права. Аналіз практики Європейського суду з прав людини дозволяє виробити чіткі критерії допустимих обмежень права власності під час війни, такі як законність, пропорційність, відсутність дискримінації тощо. Результати дослідження підтверджують необхідність забезпечення державою ефективних механізмів компенсації за втрату чи пошкодження майна цивільного населення внаслідок бойових дій, які відповідатимуть рішенням ЄСПЛ у подібних справах. У ході дослідження виявлено прогалини в українському законодавстві щодо процедур реституції майнових прав та порядку оцінки заподіяних збитків. Крім того, важливим результатом є висновок про доцільність імплементації в національну правову систему міжнародних актів, таких як Гаазькі конвенції та Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, які регламентують захист права власності в умовах війни.

Перспективи. У статті можна проаналізувати еволюцію правового режиму права власності в Україні під час воєнного стану та дослідити, як він може розвиватися в майбутньому з урахуванням досвіду поточної війни. Також доречно розглянути потенційні зміни до законодавства щодо регулювання цього права після завершення бойових дій з метою імплементації кращих міжнародних практик та рішень Європейського суду з прав людини. Окремої уваги заслуговує можливість розробки спеціального законодавства для компенсації втрат власності цивільним особам внаслідок бойових дій та російської окупації певних територій України. У статті доцільно вивчити перспективи впровадження в Україні міжнародних стандартів забезпечення права власності під час війни, передбачених Гаазькими та Женевськими конвенціями. Важливо також проаналізувати потенційні судові позови українських власників до Росії у міжнародних судах, зокрема ЄСПЛ, щодо відшкодування за знищену/пошкоджену власність, а також дослідити вплив рішень ЄСПЛ на формування національних стандартів у цій сфері як в Україні, так і в інших країнах. Нарешті, цінним буде порівняльний аналіз практики України із захистом права власності під час війни з підходами інших держав, що також зазнали збройних конфліктів.

Ключові слова: право власності, правове регулювання, захист прав власності, цивільно-правові відносини, воєнний стан, відшкодування шкоди, компенсація.

Summary. The right to property is characterised by a long development from its recognition in international law, first in the national legislation of the state, and then in international law as one of the fundamental human rights, to the institutions of international human rights law that provide adequate protection. As the basis for the functioning of a modern civil society, the institution of property occupies a special place in the public life of a state, including Ukraine.

Among the first multilateral international treaties on the protection of property rights of a certain category of persons are the Hague Conventions of 1899 and 1907, which confirmed the principle of inviolability of private property in the conduct of hostilities, which has emerged as a customary norm of international law. The protection of property rights during hostilities was further developed in accordance with the provisions of the Geneva Convention relative to the Protection of War Victims of 1949.

The most detailed protection of property rights is provided for in regional documents, such as the 1950 Protocol to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR)¹, the American Convention on Human Rights of 1969 and the African Charter on Human Rights of 1981. Currently, it is generally recognised that Protocol 1 to the ECHR represents the most effective model of human rights protection at the regional (European) level among other international treaties.

The relevance of this issue is also stipulated by Article 1 of Protocol 1 to the ECHR in the context of protection of violated property rights caused by the increasing number of applications of Ukrainian citizens to the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECHR). At present, a significant number of complaints to the ECHR are being filed by Ukrainian citizens and legal entities, and in fact, Ukraine's membership in the temporarily occupied territories and certain regions of Ukraine actively hostile to the Council of Europe require further domestic implementation of national laws and international treaties aimed at protecting property rights, describing in detail the organisational, legal, institutional and other measures related to such implementation. Study O.

As a result, in the international legal context, the issue of protection of property rights was initially considered only in relation to foreign individuals and legal entities, since the regulation of state-citizen relations to guarantee the protection of property rights was within the internal competence of the state. With the development of international trade, the movement of people, capital, services, goods (property) and related rights is increasing, which requires the regulation of property rights protection at the international level.

Objective. The purpose of this study is to conduct a comprehensive legal research of international legal norms on the protection of property rights in the context of the case law of the European Court of Human Rights. To improve the legal and law enforcement practice of Ukraine with due regard for universal and European international legal standards for the protection of property rights.

Results. As a result of the study of the legal regime of property rights under martial law in Ukraine in comparison with the international case law of the ECHR, it can be concluded that the current Ukrainian legislation in this area needs to be improved with due regard to the standards of the ECHR and international humanitarian law. The analysis of the European Court of Human Rights case law allows us to develop clear criteria for permissible restrictions on property rights during wartime, such as legality, proportionality, non-discrimination, etc. The results of the study confirm the need for the state to provide effective mechanisms of compensation for the loss or damage to civilian property as a result of hostilities, which would be in line with the ECHR judgments in such cases. The study has identified gaps in Ukrainian legislation regarding the procedures for restitution of property rights and the procedure for assessing damages. In addition, an important result is the conclusion that it is advisable to implement international acts, such as the Hague Conventions and Additional Protocol I to the Geneva Conventions, which regulate the protection of property rights in times of war, into the national legal system.

Prospects. This article can analyse the evolution of the legal regime of property rights in Ukraine during martial law and explore how it may develop in the future, taking into account the experience of the current war. It would also be appropriate to consider potential changes to the legislation regulating this right after the end of hostilities in order to implement the best international practices and judgments of the European Court of Human Rights. Special attention should be paid to the possibility of developing special legislation to compensate civilians for the loss of property as a result of hostilities and the Russian occupation of certain territories of Ukraine. The article should examine the prospects for the implementation in Ukraine of international standards for ensuring property rights in time of war, as provided for by the Hague and Geneva Conventions.

It is also important to analyse potential lawsuits of Ukrainian owners against Russia in international courts, including the ECHR, for compensation for destroyed/damaged property, as well as to study the impact of ECHR judgments on the formation of national standards in this area both in Ukraine and in other countries. Finally, a comparative analysis of Ukraine's practice of protecting property rights during the war with the approaches of other states that have also experienced armed conflicts would be valuable.

Key words: property rights, legal regulation, protection of property rights, civil law relations, martial law, compensation, damages, compensation.

Постановка проблеми. Постановка проблеми щодо правового режиму права власності в умовах воєнного стану у порівнянні з міжнародною судовою практикою ЄСПЛ полягає у необхідності забезпечення належного захисту права власності цивільного населення під час збройного конфлікту, дотримуючись при цьому вимог міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабні руйнування цивільної інфраструктури та житла, позбавивши мільйони громадян права володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном. Водночас, військові дії об'єктивно вимагають від держави запровадження певних обмежень права власності в інтересах національної безпеки та територіальної цілісності. Проте ці обмеження мають відповідати принципам правової держави, пропорційності та недискримінації. Існуючі національні законодавчі акти не завжди

чітко регламентують межі дозволених обмежень права власності під час війни. Тому виникає потреба дослідити судову практику Європейського суду з прав людини щодо справ, де розглядалися питання захисту права власності в умовах збройних конфліктів та надзвичайних ситуацій. Важливо визначити критерії допустимості таких обмежень, їхні процедурні та змістовні вимоги, а також дослідити підходи ЄСПЛ щодо визначення та відшкодування збитків власникам майна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій на тему «Правовий режим права власності в умовах воєнного стану у порівнянні з міжнародною судовою практикою ЄСПЛ» свідчить про підвищений інтерес науковців до цього питання у зв'язку з триваючою війною в Україні.

Водночас, питання забезпечення реалізації та захисту права власності в умовах воєнного стану є

надзвичайно актуальним у сучасній Україні. Разом з тим, ця тематика ще не отримала достатнього висвітлення у вітчизняній юридичній науці через свою новизну та динамічність розвитку подій.

Окремі аспекти теми розглядалися такими науковцями: Бондаренко О.О., Петренко Д.С., Новосолова Г.Г., Потапенко С.А., Чоп Н.Б., Навроцька Ю. Однак комплексного аналізу специфіки правового режиму права власності саме в умовах воєнного стану у контексті підходів ЄСПЛ поки що бракує. Відсутні й системні порівняльно-правові дослідження застосування відповідних міжнародних стандартів в Україні.

Таким чином, незважаючи на наявність окремих напрацювань, тема потребує подальшого ґрунтовного вивчення з урахуванням актуальної ситуації та прецедентної практики ЄСПЛ для вироблення збалансованих підходів щодо забезпечення права власності під час воєнного стану.

Мета. Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного правового дослідження міжнародно-правового регулювання захисту права власності в контексті практики Європейського суду з прав людини. Метою дослідження також є сформулювати пропозиції та рекомендації з метою удосконалення правотворчої та правозастосовної практики України з урахуванням універсальних та європейських міжнародно-правових стандартів захисту права власності.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правова база щодо правового режиму права власності в умовах воєнного стану; 2) праці науковців, які проводять свої науково-практичні дослідження у сфері цивільно-правових відносин власності та аналізу, зокрема, у галузі захисту власності особи в умовах воєнного стану.

Аналіз предмета наукового дослідження забезпечено сучасними методами пізнання явищ і процесів правової дійсності. До таких методів належать діалектичний метод (для дослідження правової природи права власності), системний метод (для розкриття та узагальнення актуальних проблем захисту права власності у випадках, коли майно знищено чи пошкоджено внаслідок воєнних дій або коли воно знаходиться на окупованій території), аналізу і синтезу (для вивчення регулювання права власності за міжнародним приватним правом); так і спеціальні: порівняльно-правовий (для дослідження різноманітних поглядів науковців та юристів щодо названого питання), нормативно-юридичний, структурно-функціональний, статистичний, формально-логічний, прогнозування тощо.

Виклад основного матеріалу. В сучасному міжнародному праві проблематика захисту права власності як одного з основоположних прав людини і водночас важливого інституту принципово нової галузі міжнародного приватного права — міжнародного права прав людини, набуває нового

значення і як чинник вдосконалення національно-правового регулювання захисту права власності фізичних і юридичних осіб. Як вірно вказується в міжнародно-правовій доктрині, в цілому, це логічно пояснюється переважанням приватноправових засад в інституті права власності, спрямованістю його предмета на приватні майнові відносини.

З початком війни в країні були запроваджені різноманітні обмеження громадянських прав, у тому числі невід’ємного права на житло та права власності. Із загостренням воєнних дій ситуація кардинально змінилася, що зумовило необхідність суттєво підвищити ефективність механізмів правового регулювання, зокрема належного врегулювання цивільних відносин в умовах воєнного стану.

Воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводиться частково чи на всій території у разі загрози збройної агресії чи нападу, небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності України і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовим адміністраціям та командуванню, органам місцевого самоврядування повноваження, необхідні для відвернення загрози, відсічі і стримування збройної агресії, забезпечення національної безпеки, усунення загрози незалежності та територіальній цілісності України. А також зумовлене тимчасово обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із визначеним строком дії цих обмежень. З вищезазначеного можна стверджувати, що обмеження прав та інтересів фізичних і юридичних осіб є невід’ємною складовою такого особливого режиму в державі і є неєдиною підставою для застосування таких обмежень [1, с. 21].

Право власності не лише посідає провідне місце в системі основоположних прав людини, але й закріплене на конституційному рівні. Як відомо, право власності стосується багатьох предметів матеріального світу, грошей, результатів інтелектуальної та творчої діяльності. Так, сама Конституція України в своїх положеннях гарантує принцип непорушності права власності, який є доволі необхідний у процесі дії механізму захисту права власності на майно, що перебуває на тимчасово окупованих територіях, адже подібне зумовлено як тодішніми подіями (починаючи з 2014 року), так і сьогодишніми складнощами зумовлені політико-правовими умовами.

Звісно ключовим у аналізованому колі питань є положення статті 317 Цивільного Кодексу України (далі — ЦКУ), в якому відображається згаданий конституційний принцип, а саме незалежність прав власності від території України, за якою визначається статус тимчасово окупованої [12].

Відповідно до міжнародного права (статті 47 і 48 Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 липня 1949 року, ратифіко-

ваної Україною 12 серпня 1949 року), окупованою вважається територія, яка фактично перебуває під контролем окупаційної влади та її сил. Окупованими вважаються лише території або частини територій, на яких може бути встановлена та функціонувати окупаційна влада [7].

Хоча міжнародні та національні правові норми передбачають, що тимчасова окупація (частини) території України російською федерацією, незалежно від її тривалості, є незаконною і не створює жодних територіальних прав для держави-агресора, ворожий окупаційний режим фактично діє там із 2014 по 2024 роки та «націоналізує» і перерозподіляє майно українців, в тому числі земельні ділянки. Анексія Криму призвела до повного порушення права власності (державної, комунальної та приватної) України та українських громадян.

Необхідність застосування правових обмежень регулюється базовими нормами міжнародного права, що містяться в таких правових актах, як: «Загальна декларація прав людини» ООН 1948 р. (ч. 2 ст. 29) [4], «Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права» ООН 1966 р. (ст. 4) [9], «Конвенція про захист прав і основних свобод людини» 1950 р [6]. Згідно з цими нормами, держави можуть накладати обмеження на права, визначені законом, лише з метою сприяння загальному добробуту в демократичному суспільстві і лише тією мірою, якою це сумісно з їхньою природою.

Загальним актом універсального характеру, що визначає мирне володіння майном на міжнародному рівні, є Загальна декларація прав людини 1948 року, яка безпосередньо закріплює обидва ці права (стаття 17, Частина 1). І побічно (частина 2 статті 1) універсальними міжнародними договорами з прав людини, укладеними відразу після прийняття Загальної декларації прав людини, право на мирне володіння майном розглядалося тільки в разі укладення цих угод про захист прав певних категорій людей, наприклад, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про статус біженців 1951 року. Міжнародний пакт про права людини 1966 року не містить норми про захист прав власності, але це право певною мірою захищене нормами інших законодавчих актів, які фактично підтверджені.

Стаття 1 (Захист власності) Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає право кожної особи (фізичної або юридичної) мирного володіння власним майном. Ніхто не може бути обмежений чи позбавлений права власності, окрім випадків, коли це необхідно для інтересів суспільства загалом і на умовах, передбачених законом та загальними принципами міжнародного права.

Європейський суд з прав людини підкреслив, що позбавлення власності є виправданим лише тоді, коли воно «відповідає суспільним інтересам» і «відповідає вимогам, встановленим законом».

Крім того, має бути досягнутий «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства і вимогою захисту фундаментальних прав особи.

Захист приватної власності від конфіскації є давньою нормою звичаєвого міжнародного права та був кодифікований у статті 46 IV Гаазької конвенції, згідно з якою «...приватна власність ... має поважатися. Приватна власність не підлягає конфіскації».

Стаття 53 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, укладеної в Женеві 12 серпня 1949 року, забороняє окупаційній державі знищувати майно (рухоме чи нерухоме), що перебуває в індивідуальній або колективній власності приватних осіб, держави, інших громадських установ або соціальних чи кооперативних організацій, за винятком випадків, коли це необхідно для проведення воєнних операцій [7].

Цивільне законодавство встановлює вільне здійснення суб'єктами свого права власності. Однак за вже зазначених обставин реалізація власником свого права може бути обмежена чи припинена, або власник може бути змушений надати дозвіл на користування його майном третім особам. Такі обмеження можливі лише за прямої вказівки на це закону.

Статтею 41 Конституції України законодавець передбачив, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності» [8]. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Введення воєнного стану передбачає можливість:

- експропріації майна з повним відшкодуванням збитків наперед або повним відшкодуванням збитків постфактум;
- вилучення майна без компенсації його вартості [1, с. 22–23].

Для аналізу колізій у регулюванні відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану необхідно розуміти різницю цих способів управління. При застосуванні примусового відчуження майна власник позбавляється права власності на таке майно. Під майном, що може бути відчужене в примусовому порядку розуміється індивідуально визначене майно, яке може перебувати у приватній або комунальній власності. При застосуванні цієї форми управління воно переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного надзвичайного стану за умови попереднього відшкодування його вартості власнику. Вилучення майна трактується як позбавлення

державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану [1, с. 23].

Тож різниця полягає у виді власності: примусове відчуження майна поширюється на комунальну та приватну власність і його вартість згодом відшкодовується, тоді як вимушене здійснюється виключно за рахунок державного майна та без відшкодування його вартості. Окрім цього, примусове відчуження і вилучення майна в умовах воєнного стану здійснюється за рішенням військового командування за погодженням з місцевою державною адміністрацією або з виконавчим органом відповідної місцевої ради. У районах, де ведуться активні бойові дії, вказане погодження не передбачається.

Ще в 2014 році перед Україною постало питання про відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, проте, і на той час у законодавстві не було законодавство не було дієвого правового механізму захисту майнових інтересів осіб, які постраждалих внаслідок воєнних дій та збройного конфлікту, розпочатого РФ 10 років тому.

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини у тридцять четвертій Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні повідомляє про щонайменше 8130 будинків цивільних осіб, які було пошкоджено або зруйновано внаслідок бойових дій на території Донецької та Луганської областей, яку контролюють озброєні групи Російської Федерації.

Завдання шкоди майну за будь-яких умов тягне як наслідок виникнення обов'язку суб'єкта відшкодувати завдані збитки. Міжамериканський суд з прав людини влучно зауважив: «Принцип міжнародного права полягає в тому, що будь-яке порушення міжнародного зобов'язання, що спричинило шкоду, є підставою для виникнення обов'язку щодо адекватного відшкодування. Обов'язок відшкодування врегульований міжнародним правом у кожному його аспекті».

Необхідно розрізняти ці поняття «відшкодування» та «компенсація» як два різні правові інструменти.

Відшкодування шкоди це стягнення з винної сторони грошової суми, яка повністю компенсує понесені потерпілим збитки та/або відновлює пошкоджений об'єкт у первісному положенні.

У свою чергу, компенсація — це допомога, що виплачується за рахунок держави окремим категоріям осіб, які постраждали внаслідок знищення або пошкодження майна, у розмірах та на умовах, визначених на розсуд держави.

З 24 лютого 2022 року, коли масштаби руйнувань з боку Російської Федерації поширилися на всю територію України, Кабінетом Міністрів Укра-

їни було впроваджено нову процедуру. 20 березня 2022 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 326, якою затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [11].

Ухвалена резолюція авторства України «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» (Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine) 14 листопада 2022 року Генеральною Асамблеєю ООН, передбачила правові передумови для створення механізмів притягнення Російської Федерації до відповідальності за злочинні діяння та відшкодування Україні завданих збитків. Ухвалення цієї резолюції створило правову основу для подальших заходів, які мають бути вжиті державами, що контролюють заморожені російські активи, з метою їх конфіскації та передачі Україні.

Водночас в українському законодавстві наразі немає єдиного закону, який би регулював порядок відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій, хоча існують певні правові норми, що регламентують можливість виплати компенсацій постраждалим.

У пункті 82 рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» зазначено, що стаття 13 Конвенції гарантує наявність на національному рівні засобу юридичного захисту для забезпечення дотримання суті конвенційних прав і свобод, у якій би формі вони не закріплювалися в національному правопорядку. Особа на практиці повинна мати можливість скористатись ефективним засобами захисту, які б запобігли вчиненню порушень чи їх продовженню або забезпечили заявнику відповідне відшкодування.

Відповідно до законодавства України, кожна особа наділена правом на судовий захист цивільних прав у випадку їх порушення, невизнання чи оспорювання, як передбачено статтею 15 Цивільного кодексу України. Стаття 16 ЦК України закріплює право особи звертатися до суду з метою захисту свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Частина 2 статті 16 містить такі способи захисту цивільних прав та інтересів, які може застосувати суд:

1. Визнання права;
2. Визнання правочину недійсним;
3. Припинення дії, що порушує право;
4. Відновлення становища, яке існувало до порушення;
5. Примусове виконання обов'язку в натурі;
6. Зміна правовідношення;
7. Припинення правовідношення;
8. Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
9. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
10. Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого

самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [12, с. 37].

Цивільний кодекс України передбачає, що суд може застосувати інший спосіб захисту цивільного права або інтересу, якщо це передбачено договором, законом або рішенням суду у випадках, визначених законодавством. Іншими словами, перелік способів захисту не є вичерпним [12].

Вибір способу захисту права або інтересу насамперед залежить від характеру правовідносин. Майнові правовідносини значною мірою зумовлені властивостями майна, щодо якого ці правовідносини виникають [8, с. 37].

Одним із найпоширеніших порушень права власності на тимчасово окупованих територіях є пошкодження або знищення майна. Способом захисту порушеного права в такому випадку є відшкодування збитків та інші форми відшкодування майнової шкоди.

Такий спосіб захисту безпосередньо пов'язаний із наявністю правопорушення, внаслідок якого майновим правам особи було завдано збитків. Правопорушення передбачає наявність особи, яка його вчинила, і яка має відшкодувати збитки. Зазвичай збитки складаються з реальної шкоди та упущеної вигоди.

Правопорушення є фактичною підставою для звернення особи до суду для захисту свого майнового права. Юридична підстава для такого звернення залежить від того, яким положенням закону передбачено відповідальність за певний делікт [12, с. 39].

На окупованій території, особливо в районах, де відбулися або тривають бойові дії, встановити особу, яка завдала шкоди, неможливо. Тому такі правові підстави, як стаття 1166 Цивільного кодексу та пов'язані з нею способи відшкодування шкоди, не є ефективними механізмами захисту права власності на окупованій території.

Однак Верховний Суд запропонував іншу правову підставу для захисту права власності: порушення державою свого позитивного зобов'язання гарантувати право власності. Керуючись принципом *jura novit curia* («суди знають закон»), Суд послався на статтю 1 ЄКПЛ, яка передбачає «позитивне зобов'язання забезпечити ефективне здійснення прав, викладених у Конвенції, всім особам, які перебувають під його юрисдикцією». Порушення кожного з цих зобов'язань є самостійною підставою для відповідальності держави [13].

14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 Верховний Суд створив потужний прецедент у судовому механізмі захисту порушених прав і вирішив спір щодо суддівського імунітету в Російській Федерації. У своєму рішенні Верховний Суд дійшов висновку, що російська федерація не користується судовим імунітетом, оскільки «вчинення актів збройної агресії іноземною державою є не реалізацією її суверенних прав, а порушенням зобов'язання України поважати суверенітет і територіальну

цілісність інших держав, закріпленого в Статуті ООН» [13].

Верховний Суд підтвердив свою позицію 18 травня 2022 року у постанові у справі № 760/17232/20-ц, зазначивши, що збереження імунітету Російської Федерації від юрисдикції позбавить позивачів ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13].

У рішенні також зазначено, що відповідно до статті 12 Конвенції ООН про імунітет від юрисдикції держав та їхньої власності (2004), якщо шкода була заподіяна здоров'ю, життю або майну, якщо шкода сталася повністю або частково на території держави, щодо якої ведеться судовий розгляд, і особа, яка заподіяла шкоду, перебувала на території держави, щодо якої ведеться судовий розгляд, у цей час, держава підкреслює, що вона не має права користуватися судовим імунітетом [13].

Натомість, з огляду на розвиток прав людини, який посилює позицію особи як суб'єкта правовідносин, доктрина судового імунітету держави зараз має тенденцію до скорочення у своєму застосуванні та все більше піддається обмеженням. У сучасному демократичному суспільстві абсолютний імунітет держави від судового переслідування є анахронічною доктриною, несумісною з вимогами справедливості та верховенства права.

Таким чином, війна створює додаткові навантаження та труднощі як для населення, так і для державного апарату в цілому, а відсутність комплексної автоматизованої інтегрованої системи реєстрації прав на нерухоме майно, з чіткими правилами вирішення випадків недостатнього документального підтвердження прав власності та процедурами позасудового врегулювання, є основною проблемою у встановленні фактів порушення прав власності та збільшує навантаження на судову систему.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи з практики ЄСПЛ зроблено висновки, що регулювання захисту права власності осіб міжнародно-правова практика відносила до внутрішньої компетенції держав. Водночас міжнародно-правовий захист права власності розглядався лише в контексті захисту прав іноземців, оскільки регулювання відносин між державою і особами щодо права власності стосувалось внутрішньої компетенції держав.

Війна не лише ставить під загрозу життя людей, але й створює загрозу порушення права власності. При цьому географія цих загроз поширюється на територію всієї держави, оскільки пошкодження від ракетних обстрілів зафіксовані в багатьох регіонах України і навіть на території сусідніх країн.

У цьому контексті важливим є дослідження питання захисту права власності в умовах воєнного стану, аналіз міжнародної практики та ключових законодавчих положень, а також виявлення тих,

що регулюють захист права власності в умовах воєнного стану, з метою вдосконалення існуючих та розробки нових механізмів такого захисту.

Право на приватну власність як одне з основних прав людини певною мірою закріплено в загальних і регіональних актах, таких як Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про права людини 1966 року і Протокол до ЄКПЛ 1950 року. Проте, зміцнення їх майнових прав визнає важливу роль держави в їх правовому регулюванні. Однак на основі встановлення та розвитку міжнародних правових стандартів у цій галузі впроваджується відповідна система захисту власності.

Найбільш повний захист права на мирне володіння майном забезпечується Європейським Судом з прав людини в протоколі 1. З прийняттям цього протоколу зміст мирного володіння майном було значно розширено.

Стаття 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ встановлює міжнародно визнані обмеження на користування майном, щодо права на «безперешкодне користування своїм майном», складається з 3 елементів — закріплення відповідних прав, встановлення виключного переліку позбавлення особи майнових прав (для на благо суспільства, відповідно до умов, встановлених загальними принципами права та міжнародним правом), та визнання з боку держави. Тому він має право регулювати використання власності.

Було доведено, що право фізичних та юридичних осіб на мирне володіння власністю засноване на приватноправовому судовому захисті в рамках ЄСПЛ, але в універсальному міжнародному праві суть судового захисту прав власності в рамках такої судової системи ЄСПЛ полягає в з'ясуванні судом стану дотримання прав власності. відповідний стан зобов'язань по ЄКПЛ, отже, одна зі сторін судового процесу обов'язково є стороною ЄКПЛ, і її оспорювані правовідносини мали місце в рамках відповідної юрисдикції.

Варто зазначити, що за рамками цього аналізу залишаються акти окупаційної влади, а також право власності на майно, що знаходиться на тимчасово окупованій території.

У цьому контексті перед українською судовою системою постають проблеми юрисдикції, застосування норм міжнародного приватного права та можливості судового імунітету російської федерації. Стаття 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачає, що, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України або законодавством України, позови до іноземної держави як відповідача або третьої особи, арешт майна, що належить іноземній державі і знаходиться в Україні, інші заходи забезпечення позову щодо такого майна та застосування інших заходів забезпечення вимог до такого майна, а також арешт такого майна допускаються лише за згодою компетентних органів відповідної держави [11].

На жаль, важливим і невирішеним питанням залишається фінансування відшкодування збитків та забезпечення ефективного правового регулювання всього процесу, починаючи від арешту заморожених активів Російської Федерації, до прийняття рішення про присудження компенсації та безпосереднього виконання цих рішень. Процес присудження відшкодування збитків та компенсації втрат права власності на майно, порушеного внаслідок воєнних дій, напряду залежить від системи державних інституцій та злагодженості їхньої роботи у цій сфері. Ефективна робота розроблених механізмів також залежить від процедур і протоколів, які Рада Міністрів України має додатково встановити на законодавчому рівні.

Конституція України визначає основи забезпечення захисту прав власності в Україні. Водночас, беручи до уваги існуючі проблеми у цій сфері, слід зазначити, що її реалізація має забезпечуватися належним функціонуванням національних компетентних органів та гарантією міжнародних механізмів захисту прав власності. Приведення законодавства України та правозастосовчої практики в контексті захисту прав власності у відповідність до європейських стандартів є одним з найбільш актуальних питань впровадження європейських стандартів у галузі прав людини.

Література

1. Бондаренко О.О. Особливості правового регулювання охорони та захисту права власності в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 4. С. 20–25.
2. Загальна декларація прав людини : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.05.2024).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р.: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.05.2024).
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 03.05.2024).
5. Конституція України від 28. 06. 1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 03.05.2024).
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р.: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 03.05.2024).

7. Петренко Д.С., Новосолова Г.Г. Право власності на майно, розташоване на тимчасово окупованих територіях. *Modern research in world science. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Львів, 2022. С. 1803–1810.

8. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. Дата оновлення: 02.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.05.2024).

9. Потапенко С.А. Реалії врегулювання земельних відносин на тимчасово окупованих РФ територіях України в умовах воєнного стану. *Муниципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості*: збірник тез доповідей Сьомої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 2023 р. С. 137–144.

10. Право власності на об'єкти нерухомого майна: загрози та гарантії в умовах воєнного стану. Київ, 16 березн. 2023.

11. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. Дата оновлення: 23.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 03.05.2024).

12. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 03.05.2024).

13. Чоп Н.Б., Навроцька Ю.В. Захист права власності на окупованих та непідконтрольній Україні території. Львів, 2021.

References

1. Bondarenko O.O. Peculiarities of legal regulation of protection and defence of property rights under martial law. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2023. 4. S. 20–25 [in Ukrainian].

2. Universal Declaration of Human Rights (1948, December 10). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950, November 04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

4. Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949, August 12). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].

5. Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#-Text> [in Ukrainian].

6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966, December 16). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].

7. Petrenko D.S., Novosolova H.H. Ownership of property located in the temporarily occupied territories. *Modern research in world science. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Lviv, 2022. S.1803–1810 [in Ukrainian].

8. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation № 326 (2022, March 20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

9. Potapenko S.A. Realities of regulating land relations in the territories of Ukraine temporarily occupied by the Russian Federation under martial law. *Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti*. Kyiv, 2023. S. 137–144 [in Ukrainian].

10. Ownership of real estate: threats and guarantees under martial law. 2023.

11. Law of Ukraine on Private International Law № 2709-IV (2005, June 23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian].

12. Civil Code of Ukraine № 435-IV (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 40–44, 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

13. Chop N.B., Navrotska Yu.V. Protection of property rights in the occupied and uncontrolled territories of Ukraine. Lviv, 2021 [in Ukrainian].